

بررسی رابطه بین عملکرد خانواده و سرسختی روان‌شناختی در دانش‌آموزان

نویسندگان: خلیل شریفی*، دکتر حمیدرضا عریضی** و کورش نامداری***

* کارشناس ارشد روان‌شناسی بالینی

** استادیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه اصفهان

*** دانشجوی دوره دکترای روان‌شناسی و عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

چکیده

نقش و اهمیت سرسختی روان‌شناختی به عنوان یک ویژگی شخصیتی محافظت‌کننده در برابر فشارهای زندگی در پژوهش‌های متعدد نشان داده شده است. در خصوص چگونگی شکل‌گیری این ویژگی با اهمیت نیز فرض‌ها و تصوراتی صورت‌بندی شده، اما این زمینه چندان مورد مطالعه قرار نگرفته است. این پژوهش به منظور بررسی رابطه بین عملکرد خانواده با سرسختی روان‌شناختی در یک نمونه ۲۳۰ نفری (۱۱۰ پسر و ۱۲۰ دختر) از دانش‌آموزان دوره سه ساله متوسطه انجام شد. مقیاس عملکرد خانواده بلوم (FFS) که دارای یک نمره کل و پانزده زیر مقیاس است برای سنجش عملکرد خانواده، و مقیاس سرسختی نوجوانان (AHS) که بر اساس مقیاس پیمایش دیدگاه‌های شخصی (PVS) ساخته شد و دارای سه خرده مقیاس و یک نمره کل است، برای سنجش سرسختی روان‌شناختی به کار رفت. داده‌ها با استفاده از شاخص‌های ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل رگرسیون چندگانه و آزمون «تی» مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌ها، حاکی از رابطه مثبت و معنادار بین عملکرد خانواده و سرسختی در کل نمونه و گروه‌های پسران و دختران است. همچنین ابعادی از عملکرد خانواده در تحلیل رگرسیون به عنوان پیش‌بینی‌کننده نمرات سرسختی، تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی ظاهر شدند. اما تفاوت دو جنس در میزان سرسختی معنادار نبود. بدین ترتیب از هشت فرضیه این پژوهش، هفت فرضیه اول تأیید، و فرضیه هشتم رد شد. نتایج این پژوهش با تصورات و فرض‌های صاحب‌نظران و نتیجه‌گیری‌های منطقی به عمل آمده از آن‌ها هم‌سو بوده، مؤید آن‌ها است.

واژه‌های کلیدی: خانواده، عملکرد خانواده، سرسختی روان‌شناختی، دانش‌آموز

دوماهنامه علمی - پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال دوازدهم - دوره جدید
شماره ۱۰
اردیبهشت ۱۳۸۴

مقدمه

در روند شناسایی عوامل ایجادکننده تفاوت‌های فردی در واکنش به فشارهای زندگی، کوباسا (Kobasa) [۱] بیان کرد که سرسختی روان‌شناختی (psychological hardiness) به عنوان یک ویژگی شخصیتی، رابطه بین استرس و بیماری را تحت تأثیر قرار داده، از عوامل اصلی ایجاد تفاوت‌های فردی در این زمینه است.

از آن زمان به بعد، پژوهش‌های متعدد فرضیه کوباسا را حمایت کرده و نشان داده‌اند که سرسختی روان‌شناختی به عنوان یک ویژگی شخصیتی رابطه بین استرس و بیماری را تعدیل می‌کند [۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶]. کوباسا [۲] سرسختی را یک ویژگی شخصیتی می‌داند که در مواجهه با حوادث فشارزای زندگی، به عنوان یک منبع مقاومت و سپر محافظ عمل می‌کند. او با استفاده از نظریه‌های وجودی در شخصیت،

استیوارت و همکارانش [۱۴] توصیه می‌کنند که برای شکل‌گیری سرسختی در کودکان باید محیط - از جمله خانواده - با ساختار و قابل پیش‌بینی باشد، به نحوی که تلاش آن‌ها به موفقیت منجر شود و نیز حق انتخاب داشته باشند. بینگهام و استریکر (Bingham & Stryker) [۱۵] بر این باورند که عوامل تأثیرگذار بر سرسختی دختران بیش‌تر از درون خانواده سرچشمه می‌گیرد، در حالی که برای فرزندان پسر این عوامل ممکن است عوامل اجتماعی و آموزشگاهی را نیز در بر بگیرد.

پژوهش‌های متعددی نشان داده‌اند که بعضی از ویژگی‌های خانوادگی در مقاوم ساختن افراد برای مقابله با فشارهای زندگی نقش اساسی ایفا می‌کنند. از جمله این ویژگی‌ها، روابط گرم و با محبت، همبستگی، حمایت عاطفی و با ساختار بودن خانواده است [۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸]. از آن‌جا که مشخصه اصلی افراد سرسخت، مقاومت بیش‌تر در برابر فشارهای زندگی است، ارتباط بین این ویژگی‌های خانوادگی با سرسختی مورد انتظار است.

امریکنر (Amerikaner) و همکاران او [۱۹] رابطه بین سلامت روانی با تعاملات ادراک شده خانواده را بررسی کردند. آن‌ها سلامت روانی را در دو بخش درون فردی و بین فردی تعریف کرده، مورد سنجش قرار دادند و در بخش درون فردی، سرسختی روان‌شناختی و در بخش بین فردی، علاقه اجتماعی را منظور کردند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد خانواده‌هایی که از انسجام یا همبستگی بیش‌تر، ارتباط بهتر بین اعضای خانواده با پدر و مادر و رضایت بیش‌تر از وضعیت خانواده برخوردارند و همچنین خانواده‌هایی که بر فعالیت‌های اجتماعی، فعالیت‌های مذهبی - اخلاقی، فعالیت‌های فکری - فرهنگی و نظم و سازماندهی تأکید بیش‌تر دارند، اعضای‌شان از میزان سرسختی بالاتر برخوردار هستند. جنانی [۲۰] در مطالعه رابطه بین عملکرد خانواده با سلامت روانی دریافت که سه بعد از ابعاد عملکرد خانواده پیش‌بینی‌کننده سلامت روانی هستند که به ترتیب عبارتند از: همبستگی، آرمان خانواده و بیانگری. اسلامی [۲۱] در بررسی رابطه بین

سرسختی را ترکیبی از باورها در مورد خویش و جهان تعریف می‌کند که از سه مؤلفه تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی (commitment, control & challenge) تشکیل شده و در عین حال، یک ساختار واحد است که از عمل یکپارچه و هماهنگ این سه مؤلفه مرتبط با هم سرچشمه می‌گیرد. تعهد، احساس درآمیختگی با بسیاری از جنبه‌های زندگی مثل، خانواده، شغل و روابط بین فردی است. فرد دارای این احساس، معنا و هدفمندی زندگی، کار و خانواده را دریافته است. کنترل، اعتقادی است مبنی بر این‌که رویدادهای زندگی و پیامدهای آن‌ها قابل پیش‌بینی و کنترل هستند و می‌توان آن‌ها را تغییر داد و مبارزه‌جویی عبارت است از این باور که تغییر، جنبه‌ای عادی از زندگی است و وضعیت‌های مثبت یا منفی که به سازگاری مجدد نیاز دارند، فرصتی برای رشد و یادگیری بیش‌تر هستند، نه تهدیدی برای امنیت و آسایش فرد.

اما یک سؤال اساسی آن است که این ویژگی شخصیتی با اهمیت چگونه و تحت چه شرایطی رشد و تحول می‌یابد؟

در میان عوامل متعددی که در شکل‌دهی و تحول ویژگی‌های شخصیتی مؤثرند، نقش خانواده از دیرباز مورد توجه قرار گرفته است. تأثیر خانواده بر رشد و تحول ویژگی‌های شخصیتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و صاحب‌نظران بر آن اتفاق‌نظر دارند [۷، ۸، ۹]. خانواده در راستای شکل‌دهی شخصیت، هرگز اهمیت خود را از دست نمی‌دهد، زیرا تغییر و دگرگونی در خانواده، تغییر در فرایندهای درون - روانی اعضای خود را به همراه خواهد داشت [۱۰].

مدی و خوشابا (Maddi & Khoshaba) [۱۱] به‌طور نظری سرسختی را پدیده‌ای می‌دانند که تحت تأثیر تجارب غنی، متنوع و پاداش‌دهنده دوران کودکی شکل می‌گیرد. خوشابا و مدی [۱۲] بیان کردند که معیارهای خانواده در شکل‌گیری سرسختی مؤثر هستند. کوباسا و همکاران او [۳] نیز بیان کرده‌اند که احتمالاً تجارب دوره کودکی و تعامل مثبت با والدین و اطرافیان می‌تواند منجر به یک شخصیت سرسخت شود

مقیاس خود - توصیفی با ۷۵ ماده است. بلوم در سال ۱۹۸۵ با ترکیب چهار مقیاس رایج عملکرد خانواده، این مقیاس را ساخته و با استفاده از تحلیل عاملی تعداد ۱۵ بعد (زیر مقیاس) برای آن مشخص کرده است. این مقیاس، اولین بار به وسیله نجمی [۲۶] به فارسی ترجمه شده و برای هر عبارت آن ۴ گزینه منظور گردیده و بدین ترتیب دارای یک نمره کل از ۷۵ تا ۳۰۰ است. به هر یک از ابعاد آن نیز نمره‌ای از ۵ تا ۲۰ اختصاص یافته است. در بررسی پایایی آزمون نجمی [۲۶] با روش دو نیمه کردن ضرایب، ۰/۷۷، ۰/۸۰، ۰/۷۶ و ۰/۸۶ را به ترتیب برای همبستگی بین دو نیمه آزمون، آلفای کرونباخ نیمه اول، نیمه دوم، و کل مقیاس و اسلامی [۲۱] برای کل مقیاس ضریب آلفای ۰/۷۸ به دست آوردند. همچنین در پژوهش حاضر، ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس در گروه‌های پسران، دختران و کل نمونه به ترتیب: ۰/۸۷، ۰/۸۹ و ۰/۸۷ به دست آمده است. آلفای کرونباخ ابعاد مختلف آن نیز در پژوهش‌های نجمی و اسلامی [۲۶ و ۲۱] و پژوهش حاضر در حد مقبول بوده است. به علاوه اعتبار صوری و محتوایی آن نیز با نظر گروهی از صاحب‌نظران و مشاوران خانواده مورد تأیید قرار گرفته است [۲۱]. بر اساس توضیحات فوق FFS مقیاسی معتبر و پایا برای سنجش عملکرد خانواده است.

از آنجا که در پژوهش حاضر، شناسایی ویژگی‌های مثبت عملکرد خانواده مدنظر است، عناوین پنج بعد از ابعاد پانزده‌گانه آن که بیابانگر وجه منفی عملکرد خانواده بودند به وجه مثبت تغییر یافتند؛ اما نمره‌گذاری سؤالات آن‌ها همانند مقیاس بلوم در پژوهش‌های نجمی و اسلامی [۲۶ و ۲۱] انجام شده و در این خصوص، تغییری صورت نگرفته است. عناوین قبلی این ابعاد، تضاد و تعارض، منبع کنترل بیرونی، گسستگی، سبک خانواده بی‌قید و بند و به هم تنیدگی بوده که به ترتیب به تفاهم، منبع کنترل درونی، انعطاف‌پذیری، سبک خانواده قانونمند و استقلال و تفرد تغییر یافته‌اند.

ب) به منظور سنجش سرسختی روان‌شناختی، مقیاس سرسختی نوجوانان (Adolescence Hardiness Scale: AHS)

عملکرد خانواده با سبک‌های مقابله‌ای نشان داد که از ابعاد عملکرد خانواده، سبک خانواده آزادمنش، منبع کنترل درونی و گرایش‌های فکری - فرهنگی با سبک مقابله‌ای مسأله مدار ارتباط دارند و این ابعاد پیش‌بینی‌کننده سبک مذکورند.

اگرچه نتیجه بعضی پژوهش‌ها حاکی از آن است که میزان سرسختی مردان و زنان متفاوت است [۲۲ و ۲۳]، اما نتیجه پژوهش‌های دیگر حاکی از عدم تفاوت معنادار بین زنان و مردان در سرسختی است [۲۴، ۲۳، ۲۴ و ۲۵].

بنابراین هر چند در مورد متغیرهای عملکرد خانواده و سرسختی روان‌شناختی پژوهش‌هایی انجام شده، اما رابطه بین این دو متغیر مورد بررسی قرار نگرفته و خلأ پژوهشی این زمینه محسوس است. از این نظر، پژوهش حاضر برای نخستین بار به بررسی رابطه عملکرد خانواده و ابعاد آن با سرسختی روان‌شناختی، و مؤلفه‌های آن (تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی) پرداخته است. همچنین تفاوت دو گروه دانش‌آموزان پسر و دختر در میزان سرسختی نیز بررسی شده است. در این پژوهش، عملکرد خانواده و ابعاد آن به عنوان متغیر پیش‌بین و سرسختی و مؤلفه‌های آن به عنوان متغیر ملاک منظور شده است.

روش

جامعه آماری این پژوهش کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر اصفهان در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ بوده که به روش تصادفی چند مرحله‌ای تعداد ۲۳۰ نفر (شامل ۱۱۰ پسر و ۱۲۰ دختر) از آن‌ها انتخاب شده و نمونه این پژوهش را تشکیل داده‌اند. اعضای گروه نمونه به صورت گروهی و در محل دبیرستان‌های مربوط (چهار دبیرستان) طی جلسات ۹۰ دقیقه‌ای نظر خود را درباره عبارات هر دو مقیاس در پاسخنامه مربوط درج می‌کردند.

ابزارهای پژوهش

الف) در این پژوهش برای سنجش عملکرد خانواده از مقیاس عملکرد خانواده (Family Functioning Scale: FFS برنارد بلوم (Bernard Bloom) استفاده شده که یک

بر اساس مقیاس پیمایش باورهای شخصی (Personal view survey: PVS) که رایج‌ترین مقیاس سنجش سرسختی است [۱۱] ساخته شد. مقیاس اخیر که توسط مؤسسه سرسختی [۲۷] تدوین شده در بین مقیاس‌های متعدد سرسختی، بیش‌ترین پایایی را دارد و ضریب همبستگی آن از طریق بازآزمایی ۰/۶ و بیش‌تر بوده است [۱۱ و ۲۴]. مقیاس PVS اولین بار به وسیله قربانی [۶] به فارسی ترجمه شد و مورد استفاده قرار گرفت. علت تدوین مقیاس AHS آن بود که مقیاس PVS برای سنجش سرسختی بزرگسالان شاغل ساخته شده بود و با موقعیت دانش‌آموزان تناسب نداشت. لذا با تغییر شکل برخی ماده‌ها و حذف پنج ماده، مقیاس AHS ساخته شد که محتوا و جهت سؤالات آن، همانند مقیاس PVS بوده، دارای سه زیر مقیاس ۱۵ سؤالی برای مؤلفه‌های تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی است. جمع نمرات این زیر مقیاس‌ها، نمره سرسختی فرد را نشان می‌دهد. عبارات آن به صورت چهار گزینه‌ای از کاملاً مخالف (نمره صفر) تا کاملاً موافق (نمره ۳) نمره‌گذاری می‌شوند. در عبارات منفی جهت نمره‌گذاری معکوس خواهد شد.

این مقیاس به لحاظ صوری و محتوایی با استفاده از نظر اصلاحی پنج نفر از اساتید گروه‌های روان‌شناسی و مشاوره دانشگاه اصفهان اعتباریابی شد. همچنین تدوین این مقیاس بر مبنای رایج‌ترین مقیاس سرسختی، یعنی PVS دلیل دیگری بر اعتبار محتوای آزمون است. برای تعیین اعتبار ملاکی مقیاس (از نوع همزمان)، با یک پرسشنامه هشت ماده‌ای که بر مبنای تعاریف سرسختی و مؤلفه‌های آن تنظیم شده بود در یک نمونه ۱۰۸ نفری از دانش‌آموزان دوره متوسطه (۵۱ پسر و ۵۷ دختر) اجرا گردید. ضرایب همبستگی نمرات گروه نمونه در دو مقیاس مذکور (مقیاس مؤلفه‌ای AHS و مقیاس

توصیفی ۸ ماده‌ای) در نمره کل سرسختی و نمره مؤلفه‌های تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی به ترتیب، ۰/۷۳، ۰/۸۵، ۰/۸۶ و ۰/۵۹ به دست آمد که همگی در سطح $p \leq 0/001$ معنادار بوده، نشان‌دهنده اعتبار همزمان مقیاس است. به علاوه ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس AHS در گروه ۲۳۰ نفری دانش‌آموزان دوره متوسطه ۰/۷۴، و ضریب همبستگی بین نمره کل مقیاس با نمره مؤلفه‌های تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی به ترتیب؛ ۰/۷۵، ۰/۸۷ و ۰/۵۷ به دست آمد که همگی در سطح $p \leq 0/001$ معنادار بودند که این امر، بیانگر پایایی و همبستگی درونی مقیاس است.

نتایج

برای بررسی فرضیه‌های این پژوهش، داده‌های حاصل از اجرای مقیاس‌های AHS و FFS با استفاده از روش‌های آماری، ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل رگرسیون چندگانه و آزمون «تی» مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. جدول ۱ یافته‌های توصیفی مربوط به متغیرهای تحقیق را نشان می‌دهد.

یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که ضریب همبستگی بین نمره کل عملکرد خانواده با سرسختی در کل نمونه، و گروه‌های پسران و دختران در سطح $p = 0/001$ معنادار است. ضریب تعیین بیان می‌کند که در کل نمونه و گروه‌های پسران و دختران به ترتیب ۰/۲۶، ۰/۲۵ و ۰/۲۷ واریانس نمرات عملکرد خانواده با نمره سرسختی این گروه‌ها مشترک است. همچنین رابطه عملکرد خانواده با مؤلفه‌های تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی در هر سه گروه معنادار بوده، تنها استثنای موجود، رابطه بین عملکرد خانواده با مبارزه‌جویی در گروه پسران بوده است.

جدول ۱: میانگین و انحراف استاندارد نمرات دانش‌آموزان در مقیاس‌های عملکرد خانواده و سرسختی

شاخص‌ها	عملکرد خانواده (نمره کل)			سرسختی (نمره کل)		
	میانگین	انحراف معیار	تعداد	میانگین	انحراف معیار	تعداد
گروه پسران	۲۲۴/۰۵	۲۳/۰۳	۱۱۰	۷۸/۸۲	۱۲/۵۹	۱۱۰
گروه دختران	۲۱۴/۴۸	۲۵/۸۳	۱۲۰	۷۷/۱۱	۱۴/۶۲	۱۲۰
کل نمونه	۲۱۹/۰۶	۲۴/۹۴	۲۳۰	۷۷/۹۳	۱۳/۶۷	۲۳۰

جدول ۲: ضرایب همبستگی بین نمره کل عملکرد خانواده با سرسختی و مؤلفه‌های آن در کل نمونه و گروه‌های پسران و دختران به تفکیک

نوع و تعداد نمونه	شاخص‌ها	مبارزه‌جویی	کنترل	تعهد	سرسختی (نمره کل)	عملکرد خانواده (نمره کل)
کل نمونه (۲۳۰ نفر)	r	۰/۱۴۲	۰/۵۲۲	۰/۴۳۴	۰/۵۱۲	
	p	۰/۰۳۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
	r ^۲	۰/۰۲	۰/۲۷	۰/۱۹	۰/۲۶	
پسران (۱۱۰ نفر)	r	۰/۰۲	۰/۵۷۳	۰/۴۳۶	۰/۴۹۹	
	p	۰/۸۱۵	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
	r ^۲	۰/۰۰	۰/۳۳	۰/۱۹	۰/۲۵	
دختران (۱۲۰ نفر)	r	۰/۲۸۴	۰/۴۸۲	۰/۴۰۵	۰/۵۱۸	
	p	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
	r ^۲	۰/۰۸	۰/۲۳	۰/۱۶	۰/۲۷	

بنابراین بین ترکیب فوق از ابعاد عملکرد خانواده با سرسختی فرزندان رابطه وجود دارد.

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که ضرایب رگرسیون ابعاد، سازماندهی، منبع کنترل درونی، تفاهم و گرایش‌های فکری - فرهنگی برای پیش‌بینی نمره تعهد معنادار است. ضریب همبستگی چندگانه بین این ابعاد و نمره تعهد ۰/۵۴ است. براساس ضریب تعیین ۲۹ درصد از واریانس نمرات تعهد به وسیله این ابعاد تبیین می‌شود و بر اساس ضریب بتا، سهم هر یک از ابعاد مذکور در معادله رگرسیون برای پیش‌بینی نمره تعهد به شرح زیر است:

$$+ (منبع کنترل درونی) ۰/۲۵ + (سازماندهی) ۰/۳۰ + ۹/۴۵ = \text{تعهد}$$

$$+ (گرایش‌های فکری - فرهنگی) ۰/۱۳ - (تفاهم) ۰/۱۷$$

بر اساس جدول ۳ ضرایب رگرسیون ابعاد، منبع کنترل درونی، سبک خانواده آزادمنش، انعطاف‌پذیری و تفاهم برای پیش‌بینی نمره کل سرسختی معنادار است. ضریب همبستگی چندگانه بین این ابعاد و نمره کل سرسختی ۰/۵۷ است. بر اساس ضریب تعیین ۳۲ درصد از واریانس نمرات سرسختی به وسیله این ابعاد تبیین می‌شود. بر اساس ضریب بتا، سهم هر یک از ابعاد مذکور در معادله رگرسیون برای پیش‌بینی نمره سرسختی به شرح زیر است:

$$\begin{aligned} \text{منبع کنترل درونی} &= ۲۴/۱۰ + ۰/۲۸ = \text{سرسختی} \\ &+ (سبک خانواده آزادمنش) ۰/۲۱ \\ &+ (تفاهم) ۰/۱۲ + (انعطاف‌پذیری) ۰/۱۸ \end{aligned}$$

جدول ۳: رگرسیون چندگانه ارتباط بین ابعاد عملکرد خانواده با نمره کل سرسختی (به روش مرحله‌ای)

شاخص‌های آماری	رگرسیون	رگرسیون ترازشده	«t»	سطح معناداری «t»	F	سطح معناداری F	ضریب همبستگی چندگانه	واریانس تبیین شده	ابعاد عملکرد خانواده
منبع کنترل درونی	۰/۰۲	۰/۴۶	۷/۹۱	۰/۰۰۱	۶۲/۶۰	۰/۰۰۱	۰/۴۶	۰/۲۲	منبع کنترل درونی
منبع کنترل درونی	۱/۵۵	۰/۳۶	۵/۸۰	۰/۰۰۱	۴۳/۶۵	۰/۰۰۱	۰/۵۳	۰/۲۸	منبع کنترل درونی
سبک خانواده آزادمنش	۱/۱۷	۰/۲۷	۴/۴۳	۰/۰۰۱					سبک خانواده آزادمنش
منبع کنترل درونی	۱/۳۹	۰/۳۲	۵/۱۹	۰/۰۰۱					منبع کنترل درونی
سبک خانواده آزادمنش	۰/۹۸	۰/۲۳	۳/۶۵	۰/۰۰۱	۳۳/۲۳	۰/۰۰۱	۰/۵۵	۰/۳۱	سبک خانواده آزادمنش
انعطاف‌پذیری	۰/۹۷	۰/۱۸	۳/۰۴	۰/۰۰۱					انعطاف‌پذیری
منبع کنترل درونی	۱/۲۴	۰/۲۹	۴/۵۰	۰/۰۰۱					منبع کنترل درونی
سبک خانواده آزادمنش	۰/۹۱	۰/۲۱	۳/۳۹	۰/۰۰۱	۲۶/۳۸	۰/۰۰۱	۰/۵۷	۰/۳۲	سبک خانواده آزادمنش
انعطاف‌پذیری	۰/۹۴	۰/۱۸	۲/۹۸	۰/۰۰۳					انعطاف‌پذیری
تفاهم	۰/۶۰	۰/۱۲	۲/۰۹	۰/۰۳۸					تفاهم

جدول ۴: رگرسیون چندگانه ارتباط بین ابعاد عملکرد خانواده با مؤلفه تعهد (به روش مرحله‌ای)

شاخص‌های آماری ابعاد عملکرد خانواده	رگرسیون	رگرسیون تراز شده	«t»	سطح معناداری t	F	سطح معناداری F	ضریب همبستگی چندگانه	واریانس تبیین شده
سازماندهی	۰/۷۹	۰/۴۳	۷/۲۷	۰/۰۰۱	۵۲/۹۵	۰/۰۰۱	۰/۴۳	۰/۱۹
منبع کنترل درونی	۰/۴۹	۰/۲۷	۴/۱۹	۰/۰۰۱	۳۷/۱۶	۰/۰۰۱	۰/۵۰	۰/۲۵
منبع کنترل درونی	۰/۴۰	۰/۲۲	۳/۳۸	۰/۰۰۱	۲۸/۴۱	۰/۰۰۱	۰/۵۲	۰/۲۷
تفاهم	۰/۳۵	۰/۱۸	۲/۹۱	۰/۰۰۴				
سازماندهی	۰/۵۳	۰/۳۰	۴/۶۳	۰/۰۰۱				
منبع کنترل درونی	۰/۴۸	۰/۲۵	۳/۷۴	۰/۰۰۱	۲۲/۹۰	۰/۰۰۱	۰/۵۴	۰/۲۹
تفاهم	۰/۳۵	۰/۱۷	۲/۸۹	۰/۰۰۴				
گرایش‌های فکری-فرهنگی	-۰/۲۶	-۰/۱۳	-۲/۲۱	۰/۰۲۸				

جدول ۵: رگرسیون چندگانه ارتباط بین ابعاد عملکرد خانواده با مؤلفه کنترل (به روش مرحله‌ای)

شاخص‌های آماری ابعاد عملکرد خانواده	رگرسیون	رگرسیون تراز شده	«t»	سطح معناداری «t»	F	سطح معناداری F	ضریب همبستگی چندگانه	واریانس تبیین شده
آرمان خانواده	۰/۸۷	۰/۴۳	۷/۲۲	۰/۰۰۰	۵۲/۱۲	۰/۰۰۰	۰/۴۳	۰/۱۹
آرمان خانواده	۰/۶۲	۰/۳۱	۴/۸۸	۰/۰۰۰	۳۸/۳۸	۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۲۵
سبک خانواده آزادمنش	۰/۶۵	۰/۲۹	۴/۵۰	۰/۰۰۰				
آرمان خانواده	۰/۴۳	۰/۲۲	۳/۰۴	۰/۰۰۳				
سبک خانواده آزادمنش	۰/۶۲	۰/۲۷	۴/۳۵	۰/۰۰۰	۲۸/۹۴	۰/۰۰۰	۰/۵۳	۰/۲۸
جامعه‌پذیری خانواده	۰/۴۸	۰/۱۹	۲/۷۹	۰/۰۰۶				
آرمان خانواده	۰/۳۸	۰/۱۹	۲/۶۵	۰/۰۰۸				
سبک خانواده آزادمنش	۰/۵۵	۰/۲۴	۳/۸۱	۰/۰۰۰	۲۳/۶۱	۰/۰۰۰	۰/۵۴	۰/۳۰
جامعه‌پذیری خانواده	۰/۴۳	۰/۱۷	۲/۴۹	۰/۰۱۳				
انعطاف‌پذیری	۰/۴۱	۰/۱۵	۲/۴۰	۰/۰۱۷				
آرمان خانواده	۰/۲۹	۰/۱۴	۱/۹۴	۰/۵۳				
سبک خانواده آزادمنش	۰/۴۹	۰/۲۲	۳/۶۱	۰/۰۰۱	۲۰/۳۰	۰/۰۰۰	۰/۵۶	۰/۳۱
جامعه‌پذیری خانواده	۰/۳۵	۰/۱۴	۲/۰۴	۰/۰۴۳				
انعطاف‌پذیری	۰/۳۸	۰/۱۴	۲/۳۴	۰/۰۲۶				
منبع کنترل درونی	۰/۳۳	۰/۱۴	۲/۰۸	۰/۰۳۹				

درونی برای پیش‌بینی نمره کنترل معنادار است. ضریب همبستگی چندگانه بین این ابعاد و نمره کنترل ۰/۵۶ است. بر اساس ضریب تعیین ۳۱ درصد از واریانس نمرات کنترل به وسیله این ابعاد تبیین می‌شود و بر

بنابراین بین ترکیب فوق از ابعاد عملکرد خانواده با تعهد فرزندان رابطه وجود دارد.

یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد که ضرایب رگرسیون ابعاد، آرمان خانواده، سبک خانواده آزادمنش، جامعه‌پذیری خانواده، انعطاف‌پذیری و منبع کنترل

نیست. از بین مؤلفه‌های سرسختی نیز تفاوت نمره دو گروه فقط در مؤلفه تعهد معنادار بوده (میانگین نمره پسران از دختران بیش تر است) و در دو مؤلفه دیگر تفاوت آن‌ها معنادار نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

همچنان که ذکر شد یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد بین عملکرد خانواده و سرسختی دانش‌آموزان دوره متوسطه و زیر گروه‌های پسران و دختران و همچنین بین عملکرد خانواده با ویژگی‌های تعهد، کنترل و مبارزه‌جویی فرزندان نیز رابطه معنادار وجود دارد. این رابطه با تعهد و کنترل بیش تر و با مبارزه‌جویی کم تر است. یافته‌های این پژوهش با گفته خوشابا و مدی [۱۲] مبنی بر تأثیر معیارهای خانواده در شکل‌گیری سرسختی هم‌سو است و همچنین گفته کوباسا و همکاران او [۱۳] مبنی بر تأثیر تجارب دوره کودکی و تعامل مثبت با والدین در شکل‌گیری شخصیت سرسخت، نظر و مدی و خوشابا [۱۱] که شکل‌گیری سرسختی را متأثر از تجارب غنی، متنوع و پاداش دهنده می‌دانند را تأیید می‌کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عملکردهای مثبت خانواده با شکل‌گیری سرسختی فرزندان رابطه مثبت دارند.

اساس ضریب بتا، سهم هر یک از ابعاد مذکور در معادله رگرسیون برای پیش‌بینی نمره کنترل به شرح زیر است:

$$+ (\text{آرمان خانواده}) 0/14 + 2/10 = \text{کنترل} \\ + (\text{سبک خانواده آزادمنش}) 0/22 \\ = (\text{جامعه‌پذیری خانواده}) 0/14 \\ + (\text{انعطاف‌پذیری}) 0/14 + (\text{منبع کنترل درونی}) 0/14$$

بنابراین بین ترکیب فوق از ابعاد عملکرد خانواده با احساس کنترل فرزندان رابطه وجود دارد.

یافته‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که ضرایب رگرسیون ابعاد، استقلال و تفرد و منبع کنترل درونی برای پیش‌بینی نمره مبارزه‌جویی معنادار است. ضریب همبستگی چندگانه بین این ابعاد و نمره مبارزه‌جویی ۰/۳۳ است.

بر اساس ضریب تعیین ۱۱ درصد از واریانس نمرات مبارزه‌جویی به وسیله این ابعاد تبیین می‌شود و بر اساس ضریب بتا، سهم هر یک از ابعاد مذکور در معادله رگرسیون برای پیش‌بینی نمره مبارزه‌جویی به شرح زیر است:

$$+ (\text{منبع کنترل درونی}) 0/21 + (\text{استقلال و تفرد}) 0/22 + 10/22 = \\ \text{مبارزه‌جویی} \\ \text{بنابراین بین ترکیب فوق از ابعاد عملکرد خانواده با} \\ \text{مبارزه‌جویی فرزندان فرزندان رابطه وجود دارد.}$$

یافته‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که تفاوت دو گروه دانش‌آموزان پسر و دختر در نمره کل سرسختی معنادار

جدول ۶: رگرسیون چندگانه ارتباط بین ابعاد عملکرد خانواده با مبارزه‌جویی (به روش مرحله‌ای)

شخصیات آماری ابعاد عملکرد خانواده	ضریب رگرسیون	ضریب رگرسیون تراز شده	«t»	سطح معناداری «t»	F	سطح معناداری F	ضریب همبستگی چندگانه	واریانس تبیین شده
استقلال و تفرد	۰/۴۸	۰/۲۵	۳/۹۶	۰/۰۰۰	۱۵/۶۵	۰/۰۰۰	۰/۲۵	۰/۰۶
استقلال و تفرد منبع کنترل درونی	۰/۲۹ ۰/۳۷	۰/۲۶ ۲۱	۴/۱۹ ۳/۳۳	۰/۰۰۰ ۰/۰۰۱	۱۳/۷۳	۰/۰۰۰	۰/۳۳	۰/۱۱

جدول ۷: مقایسه میانگین نمرات دانش‌آموزان پسر و دختر در سرسختی و مؤلفه‌های آن

ردیف	جنس شاخص‌ها مؤلفه‌های سرسختی	دختر (n = ۱۲۰)		پسر (n = ۱۱۰)	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
۱	تعهد	۲۷/۲۰	۵/۵۳	۲۵/۶۷	۸/۷۰
۲	کنترل	۳۰/۰۳	۶/۵۴	۲۸/۸۴	۷/۶۹
۲	مبارزه‌جویی	۲۱/۵۸	۵/۶۷	۲۲/۶۰	۵/۴۷
۴	سرسختی (نمره کل)	۷۸/۸۳	۱۲/۵۷	۷۷/۱۲	۱۴/۶۳

یافته‌های جدول ۳ نشان داد که ترکیبی از ابعاد، منبع کنترل درونی، سبک خانواده آزادمنش، انعطاف‌پذیری در مرزها و تفاهم بین اعضای خانواده با سرسختی فرزندان رابطه دارد. این یافته با نتیجه پژوهش‌های بالدوین و همکارانش [۱۶]، بروکس [۱۷]، ورنر [۱۸] و استیوارت و همکاران او [۱۴] که ویژگی‌های خانوادگی همچون روابط گرم و با محبت، همبستگی و نزدیکی عاطفی بین اعضا و با ساختار بودن خانواده را در مقاوم ساختن افراد برای مقابله با فشارهای زندگی دارای نقش اساسی می‌دانند، هم‌سو و مؤید آن‌ها است. همچنین با توصیه استیوارت و همکاران او [۱۴] که با ساختار بودن، قابلیت پیش‌بینی محیط خانواده و داشتن حق انتخاب را برای شکل‌گیری سرسختی فرزندان ضروری می‌دانند، هم‌سو بوده، آن را تأیید می‌کند. این یافته‌ها با نتیجه پژوهش امریکر و همکارانش [۱۹] نیز منطبق است. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد خانواده‌هایی که از انسجام و رضایت بیش‌تر اعضا برخوردارند، میزان سرسختی اعضای‌شان نیز بالاتر است. بنابراین، هم‌سو با نتایج پژوهش‌های ذکر شده، می‌توان نتیجه گرفت در خانواده‌ای که بین زیر منظومه‌های آن مرزهای مشخص و در عین حال انعطاف‌پذیر وجود دارد و اعضایش دارای حق رأی و تصمیم‌گیری و توانایی درک متقابل هستند و بر این اعتقادند که رویدادهای زندگی از کنترل آن‌ها خارج نیست، فرزندان از سرسختی بالاتری برخوردار هستند. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت که ویژگی‌های مذکور در خانواده از طریق مکانیزم‌های الگودهی، واگذاری مسئولیت متناسب با توان و در نتیجه ایجاد احساس کنترل و اعتماد به نفس و وجود نظم و انضباط که بر قدرت پیش‌بینی اعضا می‌افزاید، به شکل‌گیری سرسختی کمک می‌کنند.

یافته‌های جدول ۴ نشان داد ترکیبی از ابعاد، سازماندهی، منبع کنترل درونی، تفاهم و گرایش‌های فکری - فرهنگی در عملکرد خانواده با تعهد فرزندان رابطه دارند. این یافته‌ها با بخشی از نتایج پژوهش امریکر و همکاران او [۱۹] که نشان می‌دهد

خانواده‌هایی که بر فعالیت‌های فکری - فرهنگی و نظم و سازماندهی تأکید بیش‌تر دارند، اعضای آن‌ها از سرسختی بالاتری برخوردار هستند، هم‌سو است.

مدی و خوشابا [۱۱] و بروکس [۱۷] بیان کردند که برای پرورش تعهد در کودکان، والدین باید تجارب جالب و معنادار برای آن‌ها فراهم سازند. همچنین هنگامی که فرزندان دریابند در خانواده مورد پذیرش هستند در رشد تعهد آن‌ها مؤثر است. بنابراین رابطه بین ابعاد سازماندهی و تفاهم در خانواده با تعهد تأییدکننده گفته مذکور بوده، بیان می‌کند که پذیرش مثبت اعضا در این خانواده‌ها با افزایش تعهد آن‌ها همراه است. رابطه بین فعالیت‌های فکری - فرهنگی خانواده با تعهد چنین تبیین می‌شود که خانواده‌های دارای این ویژگی با محیط اطراف خود، نه تنها بیگانه نیستند، بلکه به نوعی با آن در آمیخته هستند و این در آمیختگی با زندگی و محیط اطراف شاخص اصلی در تعریف تعهد است. بنابراین، رابطه بین آن‌ها معقول و منطقی است. همچنین رابطه بین منبع کنترل درونی که بیانگر احساس کنترل اعضا بر روند رویدادهای خانواده و در آمیختگی با زندگی است، به همین ترتیب قابل تبیین است.

یافته‌های جدول ۵ نشان داد که بین ترکیبی از ابعاد عملکرد خانواده، شامل آرمان خانواده، سبک خانواده آزادمنش، جامعه‌پذیری خانواده، انعطاف‌پذیری و منبع کنترل درونی با احساس کنترل فرزندان رابطه وجود دارد. در زمینه شکل‌گیری احساس کنترل، کوباسا و همکارانش [۱۳] بیان کردند که احساس کنترل می‌تواند ناشی از تجارب منظم و موفقیت در انجام وظایف باشد. استیوارت و همکاران او [۱۴] تلاش همراه با موفقیت، داشتن حق انتخاب و قابلیت پیش‌بینی محیط را در مقاوم ساختن افراد برای مقابله با فشارهای زندگی دارای نقش اساسی می‌دانند. ارتباط سبک خانواده آزادمنش و انعطاف‌پذیری در مرزهای درونی خانواده با احساس کنترل در قالب توصیه استیوارت و همکاران قابل تبیین است. باندورا [۲۸] معتقد است والدین با فعالیت‌ها و توقعات خود و نیز از طریق الگودهی و قانع‌سازی کلامی، احساس شایستگی و

به عبارتی، شواهد کافی دال بر رد فرضیه صفر به دست نیامده است.

اگر چه نتیجه بعضی پژوهش‌ها حاکی از آن است که میزان سرسختی مردان و زنان متفاوت است [۲۲و۵،۳]، اما نتیجه پژوهش‌های دیگر حاکی از عدم تفاوت معنادار بین زنان و مردان در سرسختی است [۲۵و۲۴،۲۳،۴]. نتیجه پژوهش‌های حاضر با پژوهش‌های گروه اخیر هم‌سو است. این تفاوت در نتایج مطالعات سنجش سرسختی در دو جنس می‌تواند ناشی از عواملی مانند تفاوت در ابزارهای سنجش، متفاوت بودن وضعیت آزمودنی‌ها در پژوهش‌های مختلف از لحاظ سن، وضعیت فرهنگی، موقعیت شغلی - اجتماعی و ... باشد. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد بیش از ۲۶ درصد واریانس نمره سرسختی با نمره عملکرد خانواده مشترک است. همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که ترکیبی از ویژگی‌های خانواده با سرسختی رابطه داشته، می‌تواند پیش‌بینی‌کننده آن باشد. این ویژگی‌ها عبارتند از اعتقاد اعضا به این‌که رویدادهای خانواده تحت کنترل آن‌ها است (منبع کنترل درونی)، برخوردار بودن اعضا از آزادی معقول و حق تصمیم‌گیری (سبک خانواده آزادمنش)، وجود مرزهای مشخص و منعطف در خانواده (انعطاف‌پذیری) و پذیرش و درک متقابل اعضا (تفاهم). خانواده‌های دارای این ویژگی‌ها مستعد پرورش فرزندان هستند که با زندگی در آمیخته، از آن لذت می‌برند، بر روند زندگی خویش احساس کنترل دارند، از تغییر نمی‌هراسند، و در مقابل فشارهای زندگی مقاومت‌تر هستند.

محدودیت‌ها و پیشنهادها

از محدودیت‌های این پژوهش و پژوهش‌های مشابه، آن است که به‌صورت تلویحی عملکرد خانواده را در طول دوران رشد نوجوان به‌عنوان یک فرایند یکنواخت و بدون تغییر فرض کرده‌اند. از طرفی بین عملکرد خانواده و رفتارهای والدین با شکل‌گیری ویژگی‌های فرزندان رابطه یک‌سویه و خطی فرض شده، که این فرض از سوی دیدگاه‌های سیستمی مورد انتقاد است. همچنین

خود - اثربخشی کودکان را تحت تأثیر قرار می‌دهند. از آن‌جا که بوشر و همکاران او [۲۹] دریافتند که مدل خود - اثربخشی باندورا و سرسختی کوباسا با یکدیگر ارتباط و همخوانی نزدیک دارند، ارتباط بین آرمان خانواده و منبع کنترل درونی با احساس کنترل در قالب مکانیزم‌های ذکر شده قابل توجیه است و می‌توان گفت که توقعات معقول والدین از فرزندان می‌تواند احساس کنترل آن‌ها را افزایش دهد. همچنین جامعه‌پذیری خانواده با افزایش شناخت و به تبع آن، افزایش قدرت پیش‌بینی برای فرزندان در ایجاد احساس کنترل دخیل است. این یافته با نتایج پژوهش امریکنر و همکاران [۱۹] نیز هم‌سویی دارد.

یافته‌های جدول ۶ نشان داد که بین ترکیبی از ابعاد، منبع کنترل درونی و استقلال و فردیت بخشی خانواده با مبارزه‌جویی فرزندان رابطه وجود دارد. بروکس [۱۷] بیان کرد والدینی که کودکان خود را در مقابل خطاهای احتمالی با اضطراب روبه‌رو می‌کنند یا آن‌ها را در مقابل شکست‌ها شرم‌زده می‌سازند، مبارزه‌جویی آنان را در معرض خطر قرار می‌دهند. والدین باید این احساس را در کودکان ایجاد کنند که در هر موقعیتی احتمال شکست وجود دارد. ارتباط بین استقلال و فردیت بخشی خانواده با مبارزه‌جویی در راستای گفته بروکس [۱۷] بوده، چنین تبیین می‌شود که استقلال دادن به فرزندان باعث کسب تجارب مثبت و در نتیجه کاهش احساس ترس و تهدید از ناشناخته‌ها می‌شود. احساس ترس و تهدید نقطه مقابل مبارزه‌جویی است و در جهت عکس آن عمل می‌کند. در خصوص ارتباط منبع کنترل درونی خانواده با مبارزه‌جویی فرزندان نیز می‌توان گفت که اعضای خانواده‌های دارای این ویژگی، بیش‌تر بر مسئولیت توانایی و تلاش‌های خود متکی هستند و این اتکا در راستای افزایش اعتماد به نفس و مبارزه‌جویی آن‌ها است. بنابراین، ارتباط این ابعاد با مبارزه‌جویی منطقی و معقول به نظر می‌رسد.

یافته‌های جدول ۷ نشان داد که بین سرسختی دانش‌آموزان دختر و پسر تفاوت معنادار وجود ندارد و

11. Maddi, S.R. & Khoshaba, D.M. (1994) Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 63, (2), 265-274.
12. Khoshaba, D. M & Maddi, S.R. (1999) Early Experiences in hardiness development. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*. Vol 51 (2), 106-116.
13. Kobasa, S.O; Maddi, S.R. & Puccetti, M.C. (1982) Personality and exercise as buffers in the stress-illness relationship. *Journal of Behavioral Medicine*. 5, 391-404.
14. Stewart, M., Reid, G., & Mangham C. (1997) Fostering children's resilience. *Journal of Pediatric Nursing*, 12, 21-31.
15. Bingham, S. & Stryker, S. (1995) Things will be different for my daughter: A practical guide to building her self-esteem and self-resilience. New York: Penguin. Books.
16. Baldwin, A.L., Baldwin, C.P., Kasser, T., Zax, M., Sameroff, A., & Seifer, R. (1993) Contextual risk and resiliency during late adolescence. *Development and Psychopathology*, 5, 741-761.
17. Brooks, R.B. (1994) Children at risk: fostering resilience and hope. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64, 545-553.
18. Werner, E.E. (1997) Vulnerable but invincible: high risk children From adulthood. *Acta Paediatrica Supplement*. 422, 103-105.
19. Amerikaner, M; Monks, G; Wolfe, P. & Thomas, S. (1994) Family interaction and individual psychological health. *Journal of Counseling and Development*. 72 (6), 614-623.
۲۰. جنانی، کتابیون (۱۳۸۰) بررسی رابطه تعاملات خانواده و سلامت روانی دانش‌آموزان پایه سوم راهنمایی شهرستان بروجرد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه تربیت معلم.
۲۱. اسلامی، عبدالله (۱۳۸۰). بررسی رابطه ساختار تعاملات خانواده (عملکرد خانواده) با سبک‌های مقابله با فشارهای روانی و تفاوت‌های جنسی در دانش‌آموزان دوره پیش‌دانشگاهی شهرستان کاشان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت معلم.
22. Wiebe, D.J & Williams, P.G. (1992) Hardiness and Health. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 11, 238-262.
۲۳. فیضی، عبدالله (۱۳۸۰) بررسی رابطه بین سرسختی و روش‌های مقابله با استرس. دانشگاه اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی.
24. Shepperd, J.A. & Kashani, J.H. (1991) The relationship of hardiness, gender, and stress to health outcomes in adolescents. *Journal of Personality*. 59, 747-768.
25. Parkes, K.R. & Rendall, D. (2002) The hardy personality and its relationship to extraversion and neuroticism. *Personality and Individual Differences*. Vol.9 (4). 785-790.
۲۶. نجمی، بدرالدین (۱۳۷۵) بررسی ارتباط بین عملکرد خانواده و محبوبیت اجتماعی نوجوانان در گروه همسال. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی رودهن.
27. Hardiness institute. (1985) Personal views Survey. Chicago: Author. [www.hardinessinstitute. Com/Hardi_health_Htm](http://www.hardinessinstitute.com/Hardi_health_Htm).
28. Bowsher, J. & Kepp, S. (1995) Toward an understanding of three control constructs: personal control, self-efficacy and hardiness. *Issues in Mental Health Nursing*. 16(1), 33-40.

عملکرد خانواده در این پژوهش صرفاً از دید یکی از اعضای آن سنجیده شده و از این رو پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های مشابه، دیدگاه اعضای بیش‌تری از خانواده مورد سنجش قرار بگیرد و جمع‌بندی آن‌ها به‌عنوان نمره عملکرد خانواده منظور شود. به‌علاوه پیشنهاد می‌شود سازمان‌های که با خانواده‌ها در ارتباط هستند، و نیز روان‌شناسان و مشاورانی که در حوزه اصلاح تعاملات خانوادگی فعالیت می‌کنند، با احتیاط لازم، ویژگی‌های خانوادگی مرتبط با سرسختی را مورد تأکید قرار دهند تا زمینه پرورش فرزندان مقام کسترش یابد.

منابع

1. Kobasa, S. (1979) Strssful life events, Personality, and Health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 37, 1-11.
2. Kobasa, S. (1982) The hardy personality: Toward a social psychology of stress and health. In Sander, G. S. *Social psychology of health and illness*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
3. Schmied, L.A. & Lawler, K.A. (1986) Hardiness, type A behavior and stres-illness relation in working women. *Journal of Personality and Social Psychology*. 51, 1218-1223.
4. Rhodwalt, F. & Zone, S. (1989) On the relationship of hardiness to the type A behavior pattern. *Journal of Research in Personality*. 18, 212-223.
۵. ویسی، مختار؛ عاطف وحید، محمدکاظم و رضایی، منصور (۱۳۷۹) تأثیر استرس شغلی بر خشنودی شغلی و سلامت روان: اثر تعدیل‌کننده سرسختی و حمایت اجتماعی. اندیشه و رفتار. سال ششم / شماره ۳ و ۲. صص: ۷۸-۷۰.
۶. قربانی، نیما (۱۳۷۳) ارتباط سخت‌روی، الگوی رفتاری تیپ A، و رفتار مستعد بیماری‌های کرونری. *مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهیدبهشتی*، سال ۱۸، شماره ۳.
۷. مهربانی‌زاده، مهناز؛ نجاریان، بهمن و بحرینی، شهناز (۱۳۷۹) رابطه شیوه‌های فرزندپروری با سلامت روانی و هماهنگی مؤلفه‌های خود پنداشت. *مجله روان‌شناسی* ۱۳ / سال چهارم. شماره ۱. صص ۸۳-۹۷.
8. Cecas, V. & Schwalbe, M. (1986) Parental behavior and adolescent self-esteem. *Journal of the Marriage and the Family*. 48:37-46.
۹. عریضی، حمیدرضا و کاووسیان، جواد (۱۳۸۲) رابطه رفتارهای والدینی با عزت نفس، خودارزشمندی، و خوداثربخشی فرزندان. مقاله ارائه شده برای چاپ.
۱۰. مینوچین، س. (۱۳۷۵) خانواده و خانواده‌درمانی، ترجمه باقر ثنائی، تهران: امیرکبیر.